

УДК 159.925 + 159.923 (477)

С. В. Харченко, кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології та педагогіки
Харківський національний університет внутрішніх справ
e-mail: svekharchenko@yandex.ru

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ОСОБИСТІТЬ: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

В статті розглянуті деякі теоретичні уявлення про соціальний інтелект та його взаємозв'язки з особистісними якостями. Представлені результати емпіричного дослідження взаємозв'язків соціального інтелекту та особливостей особистості, яка успішно розвивається. Доведено, що рівень соціального інтелекту та його окремі здібності істотно пов'язані з прагненням самоактуалізації та суверенністю психологічного простору особистості.

Ключові слова: соціальний інтелект, особистість, самоактуалізація, суверенність психологічного простору.

В останнє десятиріччя у психологічній науці активно досліджується соціальний інтелект як складова професійної успішності та соціальної компетентності. З середини 60-х років до останнього часу кількість публікацій з проблеми соціального інтелекту була незначною, що пов'язано, перш за все, з теоретичною невизначеністю цього поняття. Збільшення кількості досліджень щодо соціального інтелекту багато в чому зумовлено інтересом вчених до нетрадиційних видів інтелекту й, насамперед, до емоційного інтелекту.

Соціальний інтелект розглядається як інтелектуальна здібність, когнітивна складова комунікативної компетентності. На думку В. П. Ушакова, соціальний інтелект відрізняється від інших інтелектуальних здібностей тісними взаємозв'язками з особистісними особливостями, однак, емпіричних досліджень цього положення проведено не було.

Представляється теоретично значущим з'ясувати особливості взаємозв'язків соціального інтелекту та характеристик особистості. Вивчення цих взаємозв'язків представляє й практичну значимість для визначення умов формування гармонічної, успішно соціально адаптованої особистості, яка прагне вдосконалення та росту.

Метою проведеного дослідження було вивчення взаємозв'язків соціального інтелекту та особливостей особистості в юнацькому віці.

В роботі були використані наступні психодіагностичні *методики*: методика дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда [2], опитувальник «Суверенність психологічного простору», розроблений С. К. Нартовою-Бочавер [3], опитувальник «Особистість, яка самоактуалізується» (А. Шостром), а також r_s — критерій рангової кореляції Спірмена.

Дослідження проводилося на базі Харківського національного університету внутрішніх справ, було обстежено 38 осіб (юнаки та дівчата — курсанти молодших курсів ННІ ПМІСТ ХНУВС).

Аналіз публікацій по проблемі дослідження

Найчастіше дослідники розглядають соціальний інтелект як сформовану багатокomпонентну здібність, в основі якої лежать базові здібності, які виявляються в ході соціальної взаємодії та міжособистісних відносин.

Найбільш значний внесок в дослідження соціального інтелекту був зроблений Дж. Гілфордом. Вчений розглядав соціальний інтелект як систему інтелектуальних здібностей, пов'язаних з пізнанням поведінкової інформації. Відповідно до концепції Дж. Гілфорда, соціальний інтелект може бути описаний в просторі трьох змінних: зміст, операції, результати. Дж. Гілфорд виділив одну операцію — пізнання та зосередив свої дослідження на пізнанні поведінки [6].

За даними Дж. Гілфорда, особи з високим рівнем соціального інтелекту, як правило, бувають успішними комунікаторами, їм властиві контактність, відкритість, тактовність, доброзичливість та сердечність. Високий соціальний інтелект також пов'язаний з інтересом до соціальних проблем, наявністю потреби впливати на інших і часто поєднується з розвиненими організаторськими здібностями. Люди з високим соціальним інтелектом звичайно легко уживаються в колективі, сприяють підтримці оптимального психологічного клімату. На думку автора, низький рівень соціального інтелекту може в певній мірі компенсуватися іншими психологічними особливостями особистості: розвинутою емпатією, певними рисами характеру, комунікативними навичками [2].

Представляється, що Дж. Гілфорд створив найбільш розвинену концепцію соціального інтелекту, яка, однак, серйозно критикується сучасними вченими [4, 5, 7, 8].

В російській психології значна кількість досліджень присвячена теоретичному осмисленню сутності соціального інтелекту та його місця в системі психологічних феноменів. Особливу увагу вчені приділяють питанню співвідношення здібностей, що входять до складу соціального інтелекту, з іншими рисами й властивостями особистості, вивченню тих комплексних психічних феноменів, які виникають в процесі інтеграції, здійснюються в ході особистісного розвитку.

Згідно В. Н. Куниціної, людина, яка має розвинений соціальний інтелект, включена у широкі соціальні зв'язки, активна та гнучка; як правило, більш задоволена життям, вміє вписатися в нові суспільні структури й умови, протистояти численним стресам й, відповідно, має більше шансів на довге активне, суспільно корисне життя. Автор під соціальним інтелектом розуміє глобальну здібність, яка виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних та поведінкових рис [1].

На думку Н. А. Кудрявцевої, розвинений соціальний інтелект припускає психологічну автономність та незалежність суб'єкта, дозволяє протистояти тиску людей й обставин [1].

Чеснокова О. Б. розглядала соціальний інтелект як здібність орієнтуватися на істотні характеристики комунікативної ситуації, недоступні безпосередньому спостереженню (на психічну активність — думки, почуття, наміри; причини взаємообумовленої поведінки в міжособистісній ситуації та соціальні позиції в системі відносин) і здатність на основі цього орієнтування намічати можливі способи опосередкованого досягнення своїх або загальних цілей в умовах, коли прямі способи її досягнення неможливі [8].

Д. В. Ушаков вважає, що соціальний інтелект — особистісна риса, яка визначає успішність соціальної взаємодії. Рівень соціального інтелекту залежить від потенціалу формування; особистісних, у першу чергу емоційних, особливостей, які у більшому або меншому ступені притягують сили людини до спілкування з іншими людьми та їх пізнання; того, як склався життєвий шлях людини, чи довелося їй спрямовувати свої сили на взаємодію з іншими людьми або на предметну роботу [4, 5]. За Д. В. Ушаковим, соціальний інтелект має низку характерних структурних рис:

- континуальний характер;
- використання невербальної репрезентації;
- втрата точності соціального оцінювання при вербалізації;
- формування у процесі імпліцитного навчання;
- використання «внутрішнього» досвіду [7].

А. А. Яшина та В. П. Кисляков розуміють соціальний інтелект як нову якість, результат розвитку, продукт формування, особистісного росту. Людина в процесі життєдіяльності постійно співвідносить соціальні умови та свої цілі, прагне вибрати найбільш адекватні механізми адаптації. В умовах, коли способи адекватної взаємодії із середовищем вже відпрацьовані й неефективно наближають до досягнення мети, виникає можливість для зародження творчого моменту, який дозволить людині сформувати свій індивідуальний спосіб успішного здійснення діяльності.

В проведеному дослідженні в якості показників особистості, яка розвивається, успішно будує свої взаємини з навколишніми, були обрані прагнення самоактуалізації та суб'єктивне переживання суверенності психологічного простору особистості. Самоактуалізація розумілася як прагнення до самовдосконалення, розвитку своєї соціальної компетентності, максимально можливе використання свого потенціалу на благо суспільства й себе. Психологічний простір особистості — це суб'єктивно значимий фрагмент буття, який визначає актуальну діяльність та стратегію життя людини. Психологічний простір особистості є суверенним в тому випадку, якщо людина змогла протистояти руйнуючому впливам ззовні або уникнула їх. Умовно виділені шість вимірів психологічного простору особистості, які відбивають фізичні (територіальні й темпоральні), соціальні й духовні аспекти людського буття: фізичне тіло, територія, особисті речі, звички, друзі та смаки. Суверенність фізичного тіла людини констатується під час відсутності спроб порушити її соматичне благополуччя. Суверенність території означає переживання безпеки фізичного простору, на якому перебуває людина (власної кімнати або її особистої частини). Суверенність речей відображає повагу до особистої власності людини. Суверенність звичок — це прийняття тимчасової форми організації життя людини. Суверенність соціальних зв'язків виражає право мати друзів та знайомих, які можуть не схвалюватися близькими. Суверенність цінностей — це свобода смаків та світогляду.

Аналіз отриманих емпіричних даних

Дані дослідження певною мірою підтверджують гіпотезу про взаємозв'язок соціального інтелекту та характеристик особистості, яка успішно розвивається. Загальний рівень соціального інтелекту випробуваних був пов'язаний позитивним зв'язком різної інтенсивності з результатами за такими шкалами опитуваль-

ника «Особистість, яка самоактуалізується» як «орієнтація в часі» ($r_s = 0,28$), «гнучкість поведінки» ($r_s = 0,36, p = 0,05$), «сензитивність» ($r_s = 0,25$), «спонтанність» ($r_s = 0,46, p = 0,01$), «самоприйняття» ($r_s = 0,25$), «пізнавальна потреба» ($r_s = 0,31$) та «креативність» ($r_s = 0,46, p = 0,01$) (див. табл. 1.).

Таблиця 1

Характер взаємозв'язків параметрів самоактуалізації особистості та соціального інтелекту, r_s

Показник самоактуалізації особистості	1-й субтест	2-й субтест	3-й субтест	4-й субтест	Загальний рівень
Орієнтація в часі	0,14	0,37*	0,17	0,10	0,28
Підтримка	0,08	0,24	0,28	-0,05	0,21
Ціннісні орієнтації	0,26	0,01	-0,24	-0,11	-0,05
Гнучкість поведінки	0,40*	0,40*	0,06	0,18	0,36*
Сензитивність	-0,15	0,23	0,37*	0,18	0,25
Спонтанність	0,30	0,58**	0,24	0,17	0,46**
Самоповага	-0,01	0,36*	0,18	-0,16	0,14
Самоприйняття	0,25	0,34*	0,11	0,01	0,25
Погляд на природу людини	0,07	-0,07	-0,07	-0,18	-0,09
Сінергічність	0,24	0,01	0,04	0,11	0,14
Прийняття агресії	-0,15	-0,09	0,42**	-0,03	0,08
Контактність	0,30	-0,18	0,22	-0,08	0,09
Пізнавальна потреба	0,31	0,13	0,30	0,14	0,31
Креативність	0,31	0,39*	0,41**	0,16	0,46**

* - $p = 0,05$;

** - $p = 0,01$.

Здібність передбачати наслідки поведінки в певній ситуації (субтест 1-й «Історії з завершенням») виявилася позитивно пов'язаною з результатами за такими шкалами опитувальника «Особистість, яка самоактуалізується», як «ціннісні орієнтації» ($r_s = 0,26$), «гнучкість поведінки» ($r_s = 0,40, p = 0,05$), «спонтанність» ($r_s = 0,30$), «самоприйняття» ($r_s = 0,25$), «контактність» ($r_s = 0,30$), «пізнавальна потреба» ($r_s = 0,31$) та «креативність» ($r_s = 0,31$) (див. табл. 1).

Як відбито в таблиці 1, здібність до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини (субтест 2-й «Групи експресій») статистично вірогідно пов'язана позитивним зв'язком з результатами за такими шкалами опитувальника «Особистість, яка самоактуалізується», як «орієнтація в часі» ($r_s = 0,37, p = 0,05$), «гнучкість поведінки» ($r_s = 0,40, p = 0,05$),

«спонтанність» ($r_s = 0,58, p = 0,01$), «самоповага» ($r_s = 0,36, p = 0,05$), «самоприйняття» ($r_s = 0,34, p = 0,05$) та «креативність» ($r_s = 0,39, p = 0,05$).

Здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх викликала (субтест 3-й «Вербальна експресія»), пов'язана статистично вірогідно позитивним зв'язком з результатами за такими шкалами опитувальника «Особистість, яка самоактуалізується», як «сензитивність» ($r_s = 0,37, p = 0,05$), «прийняття агресії» ($r_s = 0,42, p = 0,01$) та «креативність» ($r_s = 0,41, p = 0,05$) (див. табл. 1).

Як показано в таблиці 1, здібність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях (субтест 4-й «Історії з доповненням») в цілому була слабо пов'язана із прагненням особистості самоактуалізації.

Таким чином, можна стверджувати, що соціальний інтелект та окремі здібності, які входять до його складу, пов'язані позитивно із прагненням особистості до самоактуалізації. Високий рівень соціального інтелекту пов'язаний зі здатністю людини виражати свої почуття в заздальгід не продуманих діях, здатністю швидко реагувати на ситуацію, що змінюється, прагненням набуття знань про навколишній світ, розвинутою творчою спрямованістю особистості. Здібність до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини виявилася найбільш тісно пов'язаною з прагненням особистості самоактуалізації.

Рівень соціального інтелекту та його окремі здібності були тісно пов'язані із суверенністю психологічного простору особистості. Загальний рівень соціального інтелекту був статично вірогідно пов'язаний з інтегральним показником суверенності психологічного простору особистості ($r_s = 0,51, p = 0,01$), суверенністю території ($r_s = 0,43, p = 0,01$), суверенністю світу речей ($r_s = 0,50, p = 0,01$) та суверенністю звичок ($r_s = 0,54, p = 0,01$) (див. табл. 2).

Таблиця 2

Характер взаємозв'язків параметрів суверенності психологічного простору особистості та соціального інтелекту, r_s

Показник суверенності психологічного простору	1-й субтест	2-й субтест	3-й субтест	4-й субтест	Загальний рівень
Суверенність психологічного простору	0,25	0,21	0,61**	0,31	0,51**
Суверенність фізичного тіла	-0,01	0,19	0,44**	0,06	0,26
Суверенність території	0,25	0,25	0,42**	0,26	0,43**
Суверенність світу речей	0,31	0,29	0,51**	0,25	0,50**
Суверенність звичок	0,28	0,40*	0,45**	0,34*	0,54**
Суверенність соціальних зв'язків	0,31	0,05	0,33	0,11	0,29
Суверенність цінностей	0,21	-0,13	0,42**	0,23	0,28

* - $p = 0,05$;

** - $p = 0,01$.

Здібність передбачати наслідки поведінки в певній ситуації (субтест 1-й «Історії із завершенням») була позитивно пов'язана з інтегральним показником суверенності психологічного простору особистості ($r_s = 0,25$), суверенністю території ($r_s = 0,25$), суверенністю світу речей ($r_s = 0,31$), суверенністю звичок ($r_s = 0,28$) та суверенністю соціальних зв'язків ($r_s = 0,31$) (див. табл. 2).

Здібність до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини (субтест 2-й «Групи експресій») пов'язана позитивним зв'язком різної інтенсивності з інтегральним показником суверенності психологічного простору особистості ($r_s = 0,21$), суверенністю території ($r_s = 0,25$), суверенністю світу речей ($r_s = 0,29$) та суверенністю звичок ($r_s = 0,40$, $p = 0,05$) (див. табл. 2).

Найбільш тісні взаємозв'язки із суверенністю психологічного простору особистості були у здібності розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх викликала (субтест 3-й «Вербальна експресія»), яка була статистично вірогідно пов'язана з усіма складовими суверенності психологічного простору особистості (див. табл. 2).

Як показано в таблиці 2, здібність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях (субтест 4-й «Історії з доповненням») в найменшому ступені в порівнянні з іншими здібностями пов'язана із суверенністю психологічного простору особистості. Ця здібність була пов'язана позитивно із загальним показником суверенності психологічного простору ($r_s = 0,31$), суверенністю території ($r_s = 0,26$), суверенністю світу речей ($r_s = 0,25$) та суверенністю звичок ($r_s = 0,34$, $p = 0,05$).

Таким чином, рівень соціального інтелекту та окремих здібностей, які входять до його складу, пов'язані із суверенністю психологічного простору особистості.

Висновки

1. Соціальний інтелект та окремі здібності, які входять до його складу, позитивно пов'язані зі ступенем правильності орієнтованості людини в часі, здатністю людини швидко реагувати на ситуацію, що змінюється, гнучкістю, розумністю в застосуванні стандартних принципів, здатністю спонтанно виражати свої почуття, бути самою собою, здатністю приймати себе всупереч своїй слабості, прагненням знань про навколишній світ та творчою спрямованістю особистості.

2. Соціальний інтелект та окремі здібності, які входять до його складу, позитивно пов'язані із суверенністю психологічного простору особистості та такими її структурними елементами, як переживання безпеки фізичного простору, на якому перебуває людина, повагою до особистої власності людини, прийняттям тимчасової форми організації життя людини.

3. Суверенність психологічного простору особистості значною мірою впливає на розвиток здібності суб'єкта розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх викликала.

Література

1. Куницына В. Н. Межличностное общение. Учебник для вузов / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша — СПб.: Питер, 2001. — 319 с.
2. Михайлова (Алёшина) Е. С. Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта. Руководство пользователя / Е. С. Михайлова (Алёшина) — СПб.: ГП «Иматон», 2001. — 51 с.
3. Нартова-Бочавер С. К. Опросник «Суверенность психологического пространства» — новый метод диагностики личности / С. К. Нартова-Бочавер // Психол. журнал. — 2004. — Т. 25. — № 5. — С. 77—89.
4. Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Под ред. Д. В. Ушакова, Д. В. Люсина. — М.: ИП РАН, 2004. — 361 с.
5. Познание в структуре общения / Под ред. В. А. Барабанщиков, Е. С. Самойленко. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. — 365 с. (Интеграция академической и университетской психологии).
6. Практический интеллект / [Р. Дж. Стернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др.]; пер. с англ. К. А. Шукина, Ю. А. Буткевич. — СПб.: Питер, 2002. — 272 с. — (Серия «Мастера психологии»).
7. Ушаков Д. В. Социальный интеллект: вербальные и невербальные системы // Современная психология: состояние и перспектива / [Под ред. А. В. Брушлинского, А. Л. Журавлева.] — М.: ИП РАН. 2002. — С. 148—150.
8. Чеснокова О. Б. Возрастной подход к исследованию социального интеллекта у детей / О. Б. Чеснокова // Вопросы психологии. — 2005. — № 6. — С. 35—45.

С. В. Харченко, канд. психол. наук, доцент
Харьковский национальный университет внутренних дел

СОЦИАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЛИЧНОСТЬ: ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ

Резюме

В статье рассмотрены некоторые теоретические представления о социальном интеллекте и его взаимосвязях с личностными качествами. Представлены результаты эмпирического исследования взаимосвязей социального интеллекта и особенностей успешно развивающейся личности. Доказано, что уровень социального интеллекта и его отдельные способности существенным образом связаны со стремлением к самоактуализации и суверенностью психологического пространства личности.

Ключевые слова: социальный интеллект, личность, самоактуализация, суверенность психологического пространства личности.

S. Kharchenko, Cand. of Sc., associate of professor
Kharkov national university of internal affairs

THE INTELLIGENCE SOCIAL AND THE PERSONALITY: THE PECULIARITIES OF INTERDEPENDENT

Summary

The article is devoted to some theoretical points of view to the intelligence social and its interdependence with qualities of personality. It contains research results of peculiarities of interdependence of the intelligence social and sovereign psychological space and self-actualization.

Key words: intelligence social, personality, self-actualization, sovereign psychological space.